

SOCIALNI VIDIKI AGRESIVNOSTI

Tone Pačnik

UDK/UDC 616.89-008.444.9-058

SOCIAL SOURCES OF AGGRESSION

DESKRIPTORJI: agresivnost, socialno okolje

DESCRIPTORS: aggression, social environment

IZVLEČEK – *V prispevku so zajeti tisti vidiki agresivnosti, ki nastajajo na podlagi medsebojnega vplivanja okolja in posameznika. Posebej je poudarjen problem provokacij in izpostavljanja agresivnim vzorcem vedenja. Posebej so omenjeni vplivi sredstev javnega obveščanja. Nakazana je tudi dilema ekološke problematike ter tipa pasivne agresivnosti.*

ABSTRACT – *In the article, those aspects of aggression which are the consequence of reciprocal influences of environment and the individual are discussed. Especially stressed is the problem of provocations and the exposition to aggressive patterns of behavior. Also, the influences of public media are stressed. The dilemmas of ecological problems and the type of passive aggression are discussed as well.*

Ni več mogoče prelistati časopisa, ne da bi naleteli – vsakič znova – na šokantne in pretresljive novice o raznih vrstah nasilja: vojnah, terorizmu, ropih, posilstvih, mučenjih otrok . . .

Tako dobimo vtis, da je nasilja na svetu iz dneva v dan več. Pogosto se ne moremo znebiti občutka, da tičimo sredi arene, v kateri kar vre od nasilnosti, mi pa čakamo in se bojimo, kaj se bo zdaj zdaj zgodilo in kako se bomo odzvali.

Ne glede na vse to nam že bežen pogled nazaj takšen grozljiv vtis nekoliko spremeni. Če posežemo za kakšnih 5600 let nazaj v našo zgodovino, ugotovimo, da je bilo v tem obdobju približno 14 000 vojn – približno 2,6 vojne na leto. Samo 10 od 165 generacij je imelo to srečo, da je živelo v času blaženega miru. Brskanje po zgodovinskih virih nam odkriva pretresljive primere masovnih mučenj, umorov in genocidov. V luči teh dejstev je seveda težko verjeti, da je nasilje značilnost 20. stoletja. Po vsem sodeč agresivnost že od nekdaj spremlja človeško skupnost. Menim pa, da se spreminjajo načini, sredstva in izrazne oblike agresivnosti.

Najpogosteje citirana definicija agresivnosti pravi: agresivnost je vedenjska značilnost, ki se kaže v gospodovalnih, nasilnih ali napadalnih dejanjih proti drugim ljudem. In nekoliko širše: je kakršnakoli oblika vedenja, katerega cilj je prizadeti ali raniti drugo živo bitje, ki pa se takšnemu ravnanju želi izogniti. Se pravi:

1. Agresivnost je oblika vedenja, ne pa čustvo, potreba ali motiv. Le-ti lahko agresivnost spremljajo in so njena podlaga. Tudi negativna stališča so lahko tista, ki jo izzovejo (na primer etnični, nacionalistični in rasni predsodki). Socialni kontekst je namreč plodna osnova za porajanje ali vzdrževanje agresivnosti.

2. Če izključimo namero in govorimo o naključju (ko na primer koga prizadene), ne mislimo na agresivnost. Nasprotno pa je izkazovanje moči (na primer z najsodobnejšimi uničevalnimi sredstvi, ki lahko resno ogrožajo druge) mogoče v osnovi označiti kot agresivnost.

To kaže, da pri definiciji agresivnosti ne smemo upoštevati le vedenja, pač pa tudi namero, katere cilj je, da nekoga prizadenemo.

3. Nekaterih vrst reakcij, kot je na primer obmetavanje z blazinami, spotikanje, določene vrste suvanja, ne označujemo kot agresivnost temveč kot emotivne oziroma ekspresivne reakcije.

Vendar pa uničenja stvari, za katere vemo, da je nekomu pri srcu, ne moremo razložiti zgolj kot šalo ali obliko ekspresivne reakcije.

4. Pri definiciji moramo upoštevati še to posebnost, da se v nekaterih primerih posameznik ne želi izogniti nasilju, bolečini, ponižanju in podobnemu (kot je na primer izkazovanje takšne ali drugačne vrste mučenja). Ob tem ne moremo prezreti samomora in poskusa samomora, ko se človek namerno, dejavno poškoduje in ob tem trpi. To so izjemno pomembna dejstva, vendar izključena iz konteksta omenjene definicije, ki govori o težnji žrtve, da se nasilnemu dejanju, ki je usmerjeno proti njej, izogne.

Danes govorimo o treh najbolj razširjenih izhodiščih, ki pojasnjujejo, zakaj se človek vede agresivno:

1. gre za vrojene, instinktivne dejavnike (tako agresivnost razlagata na primer S. Freud in K. Lorenz);

2. gre za zunanje provokacije notranjih vzgibov, nagonov kot pravi J. Dollard;

3. gre za vzajemni vpliv danih (trenutnih) socialnih okoliščin s predhodnimi izkušnjami v smislu socialnega učenja po teoriji A. Bandure.

V tej zvezi moramo posebej opozoriti na sociološke teorije, ki pojasnjujejo agresivnost posameznika, skupine, organizacije in širše skupnosti v okviru teorije o medsebojnem učinkovanju socialnih sistemov Berkovitza, Collinsa, Chandlerja.

Antropološka odkritja še najbolj podpirajo teorijo socialnega učenja agresivnosti (poznamo na primer miroljubna ljudstva, kot so recimo Puebli, in agresivna, kot so recimo Komanči).

Biološki determinizem je že vrsto let izpostavljen kritiki. Znanstveniki namreč trdijo, da tudi v primeru, če bi bilo vedenje univerzalno, ne bi mogli kar na hitro zaključiti, da je agresivnost del naše biološke biti. Kot vemo, so vse znane kulture izdelovale lončene posode, pa to še ne pomeni, da je posredi genetska osnova za izdelovanje lončenin.

Sociolog Donald Granberg meni, da bodo v prihodnosti ljudje pojmovali vojne tako, kot sedaj gledamo na suženjstvo.

Agresivnost še zdaleč ni vsesplošna. Prav to zelo slikovito opisuje dr. Montagne v svoji knjigi »Učimo se neagresivnosti«, kjer opisuje miroljubna ljudstva, najbližja naravi. Če je agresivnost res prirojena, bi sklepali, da so ta ljudstva najbolj bojevita. Vendar ni tako. Drži prav nasprotno. Erich Fromm ugotavlja, da so najprimitivnejši (elementarni) ljudje najmanj bojeviti... in da bojaželjnost raste sorazmerno s stopnjo civiliziranosti. Če bi bila človeku destruktivnost prirojena, bi moral biti potek ravno nasproten.

Miroljubne kulture so sicer zanimive, še bolj pa so presenetljive tiste, ki so postale miroljubne. Tako na primer so se Švedi iz izjemno bojevitega ljudstva prelevili v enega najmanj nasilnih industrializiranih narodov. Ta primerjava kaže,

da je bržkone lažje interpretirati takšno vedenje s političnega in socialnega vidika kot pa z biološkega.

Omenimo še to, da zgodovinska obdobja razmejujemo z vojnama. Tudi o obdobju miru zgodovinarji govorijo kot o »obdobju med vojnama«. Tu gre za način selektivnega poročanja. Takšno poročanje je prav značilno za današnji čas. Težko bi namreč našli poročilo o tem, da na primer vsako leto v Združenih državah Amerike 250 milijonov Američanov ne umori nikogar. Če se ozremo okrog sebe, bomo videli, da so ljudje okrog nas večidel miroljubni. Vse več je podatkov, da ljudje po naravi niso agresivni.

Prepričanje, da so na primer vojne neizogibne človekove spremljevalke, je za večino privlačno; omogoča namreč opravičevanje lastnih agresivnih dejanj, češ, da pač drugače ne gre.

Tri najpogosteje citirane teorije agresivnosti torej pravijo naslednje:

- po S. Freudu je tanatos (instinkt smrti) neposredno usmerjen k samouničevanju;
- po K. Lorenzu agresivnost primarno izvira iz instinkta, ki je lasten številnim živim bitjem in govori o instinktivni agresivni energiji.
- J. Dollard govori o frustracijski agresivnosti, ko frustracija (zunanja ovira na poti do nekega cilja) aktivira notranje vzgibe (nagone), katerih primarni cilj je poškodovati osebo ali predmet.

Agresivnost kot naučeno socialno vedenje

Vedno več raziskovalcev meni, da je agresivnost predvsem naučena oblika vedenja, se pravi pridobljena, tako kot mnoge druge reakcije ali aktivnosti. Tu naj omenimo A. Banduro in njegove sodelavce, ki menijo, da ljudje niso agresivni zato, ker imajo vrojeno potrebo ali danost po nasilnosti ali pa zaradi agresivnih vzgibov, ki jih sprožijo razne frustracije. Agresivni so predvsem zato:

- ker so se na osnovi preteklih izkušenj agresivnosti naučili,
- ker so za takšne oblike vedenja nagrajevani, oziroma dojemajo nekatere reakcije in njihovo agresivno vedenje kot nagrado in
- ker jih okolica neposredno spodbudi k nasilju (specifične socialne situacije in pobude).

Agresivnost je torej povezana s številnimi možnimi vzroki. Korenine takšnega vedenja pa so zelo razvejane: izvirajo iz nasilnikovih preteklih izkušenj in učenja in tudi iz širokega spektra zunanjih, situacijskih dejavnikov. Sprejemljivost takšnih izhodišč potrjuje že dejstvo, da se človek ne rodi z »repertoarjem« agresivnega odzivanja. Takšne reakcije se morajo šele oblikovati, tako kot številne druge, kompleksne oblike vedenja.

Tako otroci kot odrasli nenehno dobivajo pomembne spodbude in nagrade za nekatere oblike agresivnega vedenja: vojaki v vojni medalje za število pobitih, boksarji v ringu denar, če pobabijo nasprotnika. Res je, da agresivnost vedno ne prinese takšnih nagrad, nasprotno, agresivno vedenje je bolj pogosto kaznovano. In prav tu najbrž leži naravna zavora odkrite agresivnosti. Če naj postane agresivnost značilna vedenjska poteza, je treba takšno vedenje zelo pogosto in intenzivno nagradjevati.

Glede možnosti zmanjševanja agresivnosti je ta teorija še najbolj optimistična, saj kaže na to, da je kot naučena oblika vedenja dostopna neposrednemu preoblikovanju na različne načine.

Predpostavka socialnega vidika agresivnosti pravi, da so ljudje agresivni samo pod ustreznimi pogoji okolja oziroma socialnimi pogoji – se pravi tistimi, ki spodbujajo takšno vedenje. Iz tega sledi: če takšne pogoje spremenimo, je možno agresivnost preprečiti. Za doseg takšnega cilja je treba premagati vse preveč in prevelike ovire. Družba ni kaj prida pripravljena spreminjati svojih utirjenih socialnih struktur. Agresivnost stopnjuje vrsta socialnih, materialnih in situacijskih dejavnikov v okolju. Odprava vseh ali vsaj večine teh dejavnikov je domala nemogoča. Toda urejanje oziroma izboljševanje teh pogojev zanesljivo prispeva k upadanju števila agresivnih dejanj. V tej luči je teorija socialnega učenja agresivnosti bolj optimistična kot tiste, ki v tej zvezi poudarjajo instinkte ali nagone. Slednje namreč agresivnemu vedenju pripisujejo rigidnost in relativno nespremenljivost. Človek naj bi bil potemtakem žrtev nenehnih in neizogibnih agresivnih impulzov, tudi kot posledic številnih frustracij v vsakdanjem življenju.

SOCIALNE DETERMINANTE

Iz množice socialnih dejavnikov, ki utirajo pot agresivnemu vedenju, najbolj pogosto omenjajo naslednje:

- frustracije,
- fizične in verbalne provokacije,
- izpostavljanje agresivnim modelom (vzorcem) v živo, oziroma na filmu ali televiziji.

Frustracije

Najbolj je razširjeno mnenje, da izvira agresivnost iz frustracije. Osnova temu so znane Dollardove hipoteze o povezavi med frustracijo in agresivnostjo. Ta hipoteza pravi, da frustracija vedno pripelje do določene vrste agresivnosti in da agresivnost vedno vznikne iz frustracije. Če bi to držalo, bi se ljudje odzivali na frustracije stereotipno, enoznačno. Vemo pa, da se frustrirane osebe ne odzivajo vedno z agresivnimi mislimi, besedami ali dejanji. Na frustracije se ljudje odzivajo z različnimi reakcijami: opazamo lahko resignacijo ali obup na eni strani ter poskuse premagovanja in odstranjevanja izvora frustracije na drugi. Najpogosteje pa reagirajo ljudje na močno frustracijo z depresijo in ne z odkritimi agresivnimi dejanji. Očitno je tudi, da vsaka agresivnost ni posledica frustracije. Agresivnost sprožajo zelo različni dejavniki: karateist bo, na primer podrl nasprotnika na tla, ne zaradi agresivnosti, pač pa zato, ker tako zahtevajo pravila. Rabelj izvrši eksekucijo zato, ker je zanjo plačan in ne zato, ker bi imel osebno kaj proti obsojencu. (Kdo je v tem primeru agresor? Družba?) Ni dvoma, da je agresivnost rezultanta mnogih dejavnikov in ne samo frustracije. Slednja je lahko le eden od različnih vzrokov agresivnega vedenja (Berkowitz 1978). Eksperimenti so pokazali, da lahko frustracija pospeši agresijo, pod določenimi pogoji seveda. Obstajajo podatki, ki govorijo, da lahko frustracija povzroči povečevanje pozornosti ljudi do

agresivnih dejanj in po tej poti kasneje stopnjuje nasilnost. So pa seveda druge študije, ki so to tezo povsem ovrgle.

Provokacije

Več zanesljivih dokazov govori v prid temu, da so fizične (napad) in besedne (zasmehovanja) provokacije močni vzbujevalci agresivnih dejanj. Ta način izzivanja agresivnosti ni značilen samo za odnose med posamezniki, pač pa tudi med narodi. Rastoče napetosti, grožnje in protigrožnje često vodijo do incidentov agresivne narave ter vojn. In čeprav si tega obe strani v bistvu ne želita, sta v končni fazi nemočni, da bi to preprečili.

Tudi laboratorijski eksperimenti podpirajo trditev, da so tako fizična kot verbalna izzivanja močni vzbujevalci agresivnega vedenja. Seveda pa ni nujno, da se bo na verbalno agresivno provokacijo na enak način odzvala nasprotna stran. Ponavadi je odziv nanjo odkrit fizični napad. Sicer pa tudi tukaj velja zakon vzajemnosti, kot za številne druge oblike socialnega vedenja.

Izpostavljanje agresivnim modelom

Klasična ugotovitev socialne psihologije pravi, da so ljudje neverjetno dovzetni za socialne vplive. S tem, da nekoga izpostavimo okolju in vplivu drugih, lahko vplivamo na njegova stališča, čustva in obnašanja.

Ali lahko tudi agresivnost učinkuje na takšen način?

V zadnjih 30 letih so opravili ogromno študij o vplivu sredstev javnega obveščanja – predvsem filma in televizije, da bi ugotovili, ali vzorci vedenja, prikazani na televiziji in v filmu povzročijo, predvsem pri otrocih, pogostejše agresivno vedenje, oziroma, ali je takšnega vedenja manj pri osebah, ki niso izpostavljene nasilju prek medijev. Kljub različnim metodološkim pristopom so rezultati pozitivni: obstaja namreč pozitivna povezava med pogostnostjo izpostavljanja otrok in mladostnikov nasilju na televiziji ter njihovim stopnjevanim agresivnim odzivanjem.

Torej: čim več nasilja otroci vidijo na televiziji, tem večja je stopnja njihove agresivnosti. Oziroma: izpostavljanje nasilju v masovnih medijih (kot sta na primer televizija in film) vzbuja podobno vedenje pri pomembnem deležu mladih gledalcev (Parke in sodelavci 1977, Thomas in sodelavci 1977).

Prav v sodobnem času strokovnjaki resno opozarjajo na skrajno škodljiv vpliv nasilja na televiziji pri otrocih. Poglejmo si nekatere mehanizme, ki ležijo za takšnimi učinki.

1. Videti je, da se ljudje, ki gledajo prizore nasilja, priučijo novih agresivnih reakcij in tehnik nasilnosti do drugih. Prek procesa učenja s pomočjo opazovanja razširjajo svoj repertoar agresivnih dejanj.

2. Zdi se, da pride pri ljudeh, ki so izpostavljeni nasilnosti v masovnih medijih, do precejšnje oslavitve notranjih zavor ali nadzora nad odkrito agresivnostjo. Sklepanje je jasno: takšno vedenje pač mora biti sprejemljivo, če se tako vedejo protagonisti v televizijski oddaji ali filmu. Rezultat takšnega dezinhibicijskega učinka je, da se lahko gledalčeva pripravljenost za izražanje agresivnosti proti drugim močno poveča.

3. Ugotovili so, da so ljudje, ki so bili izpostavljeni gledanju strogo predpisane nasilnosti na televiziji, postajali vse bolj neobčutljivi za agresivnost, znake trpljenja in bolečine pri drugih (žrtvah). Njihove osnovne čustvene reakcije na takšne dražljaje so se hitro manjšale. Takšna zmanjšana odzivnost (desenzibilizacija) na nasilne situacije pa lahko odstrani še druge notranje obrambe, ki preprečijo izbruhe agresivnosti.

Ko ocenjujemo učinke nasilja na vedenje otrok ob gledanju televizije in filmov, moramo misliti na vse naštete mehanizme. Pomaga nam tudi razumeti dejstvo, da obilica takšnega materiala spodbuja agresivnost mlajše populacije.

Kljub vsemu navedenemu pa naj opozorimo, da po gledanju takšnega materiala ne pride do takojšnjega divjanja in slepih napadov na druge. Rezultati opazovanj vodijo k zaključku, da je takšno izpostavljanje le prešibko, da bi takoj in neposredno povzročilo agresivno vedenje. Pripomnimo naj še to, da načrtno dolgotrajno izpostavljanje agresivnosti na televiziji in filmu povzroči (ob mnogih drugih dejavnikih) pojavljanje odkrite sovražnosti.

EKOLOŠKI DEJAVNIKI AGRESIVNOSTI

Zahtevajo posebno obravnavo; vsakršno, tudi agresivno vedenje je močno povezano s fizičnim okoljem. V to okolje pa človek žal nerazumno posega. S tem seveda omogoča porast dejavnikov, ki so udeleženi pri vzbujanju agresivnosti. V tem kontekstu največkrat omenjajo onesnaženost zraka in hrup. Posebno pomemben dejavnik iz te kategorije pa je učinek prenaseljenosti. Kljub vsem prizadevanjem svetovno prebivalstvo narašča, fizični prostor pa hkrati ostaja nespremenjen. V zadnjih 20 letih so postali problemi prenaseljenosti vsakdanjik milijonov ljudi.

Natrapnost velikega števila ljudi na omejenem prostoru povzroča vrsto različnih problemov. Izčrpanje naravnih virov na primer povzroča nepopravljivo škodo in bistveno spremeni okolje. Le slutimo lahko, kakšen je učinek takšnih sprememb na socialno vedenje.

Če upoštevamo verjetno povezanost med prenaseljenostjo in splošnim družbenim neredom, nam novejša študije pokažejo predvsem nespodbudne rezultate. Mnenja o povezanosti med prenaseljenostjo in agresivnostjo pa so precej različna. Medtem ko nekateri ugotavljajo veliko medsebojno odvisnost, drugi takšnih rezultatov niso mogli zanesljivo potrditi.

Mogoča razlaga teh navidez nasprotujočih si ugotovitev je lahko v tem, da prenaseljenost preprosto povzroča ojačevanje odzivov in vedenjskih nagnjenj. V takšnih okoljih najdemo veliko nagajanja, iritacij in različnih ovir, ki lahko povzročijo agresivna dejanja.

Ne glede na interpretacijo rezultatov je jasno, da sama prenaseljenost ne vpliva neposredno na nastajanje agresivnosti. Verjetno ima prenaseljenost tako inhibitorni kot facilitarni vpliv na pojavljanje agresivnosti pod ustreznimi pogoji, kot diplomatsko zaključuje svoje razmišljanje A. Baron.

Ob koncu tega kratkega pregleda socialnih vidikov agresivnosti in ob tem številnih dilem naj opozorimo še na eno psihopatološko entiteto, ki jo najlažje

razložimo in razumemo prav z vidika socialnega učenja. Gre za tolikokrat prezrto pasivno agresivnost človeka.

Takšno vedenje je posredni upor proti zahtevam drugih bodisi na družbenem ali kakem drugem področju.

Takšno vedenje se kaže v posebnih oblikah, recimo v pozabljanju zmenkov, zamujanju, zavlačevanju z delom, zadolževanju in izgubljanju pomembnih reči. Poimenovanje pasivna agresivnost izhaja iz domneve, da človek tako izraža mržnjo in agresijo na neasertiven način.

Pasivno agresivnost uporabljajo posamezniki zato, da se uprejo zahtevam avtoritete. To taktiko ponavadi pri svojih starših uporabljajo otroci, ko začno uveljavljati lastno voljo. Pozneje, če se takšen način vedenja utrdi, pomeni splošno neučinkovitost, še zlasti, če so na razpolago bolj prilagojeni, zrelejši vzorci vedenja. Posledica tega so motnje na zaposlitvenem področju in motena socialna interakcija nasploh (kot izolacija, nerazpoloženje, alkoholizem). S sovplivi še nekaterih drugih dejavnikov pride do oblikovanja osebnotne motenosti pasivno-agresivnega tipa.

LITERATURA

1. Bandura A. Aggression: a social learning analysis. Engelwood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
2. Baron RA, Byrne D, Kontowitz BH. Understanding behavior. 2 nd ed. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1980.
3. Berkowitz L. Aggression: a social psychological analysis. New York: Mc Graw-Hill, 1962.
4. Dollard J (et al). Frustration and aggression. New Haven: Yale University Press, 1939.
5. Feldman RR. Understanding Psychology. New York: McGraw-Hill, 1987.
6. Harré R, Lamb R. The dictionary of psychological and clinical psycho New York: Blackwell 1986.
7. Kohn A. Make love, not war. Psychology Today 1988 June: 35–38.
8. Kutash IL (et al). Violence. San Francisco: Jossey-Bass, 1978.
9. Milčinski L. Slovar psihiatričnih izrazov. Ljubljana: Univerzitetna psihiatrična klinika 1987.
10. Rycroft C. A critical dictionary of psychoanalysis. New York: Penguin Books, 1968.
11. Wolman B. Handbook of clinical psychology. New York: McGraw-Hill, 1965.